2022.05.22. - **Apáczai Csere János, Áprily Lajos, Barabás Miklós, Bethlen János és Miklós, Bod Péter, Bolyai Farkas, Kemény Zsigmond, Kőrösi Csoma Sándor, Mikó Imre, Pápai Páriz Ferenc, Tótfalusi Kis Miklós – az erdélyi magyar szellem- és művelődéstörténet állócsillagai.** Még valami közös bennük: mindannyian a négyszáz éve alapított gyulafehérvári–nagyenyedi Bethlen-kollégium tanárai és/vagy diákjai voltak.

A dolgok mélyére tekintő hazafi, a történetkedvelő és az államférfiú […] nagyon is jól tudja, hogy az iskola azon alapkő, melyen az államok politikai és társadalmi élete épül – írja P. Szathmáry Károly, a nagyenyedi református kollégium történelem- és irodalomtanára a Bethlen-főtanoda történetéről 1868-ban megjelent könyvének előszavában. Gróf Mikó Imrének, az erdélyi református egyház és a főtanoda főgondnokának, az Andrássy-kormány miniszterének címzett ajánlásában azzal indokolta műve megírását, hogy a nagyenyedi iskola „sokat szenvedett közintézete hazánknak, mely fennállása óta soha a való míveltség, haza és nemzet czéljait el nem téveszté; ellenkezőleg, többször kiölt vidékén, a nemzeti szellemet és erőt ujból feltámasztá”. S amely a három halálos csapás – 1658, 1704, 1849 – után mindannyiszor újjáéledt. Mint Áprily Lajos írta: „Az újrakezdés vakmerő reménye / legyőzte itt az ostromló halált, / s daccal vágott a mindig új jövőnek…”

Amiről a jeles tanár, író, újságíró-szerkesztő nem tudhatott: a nagyenyedi református kollégium a zivataros huszadik században túlélte a Romániához csatoló trianoni diktátumot, majd 1945 után az államosítást és a négy évtizedes nacionál-kommunista diktatúrát is.

Az Erdélyi Református Egyházkerületnek, az ezredforduló után visszaszolgáltatott iskola sokadik újjászületésének és nagy újjáépítésének szimbolikus eseménye volt a 2016-os újraszentelő ünnepség. Most pedig az alapítás négyszázadik évfordulójának ünneplésére készülnek Áprilynak, a Bethlen-kollégium egykori tanárának és könyvtárosának a háromszázadik évforduló alkalmából írt verséből kölcsönzött mottóval:

Fejedelem, a fundamentum áll!

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem – amellett, hogy kora egyik legkiválóbb politikusa és hadvezére volt, s kivételes nagysága megnyilvánult pénzügyi, gazdasági és kereskedelmi tevékenységében is – kultúrpolitikájában, műveltségterjesztésében is tudatosan Mátyás király példáját követte. Nála „a vallás- és nevelésügy a legfelső polcot foglalta el”, és a gyulafehérvári iskola felemelését, korszerű főiskolává alakítását tűzte ki egyik fő céljává. Makkai Sándor Móricz első Erdély-regényét (Tündérkert) méltatva rámutatott arra, hogy az erdélyi magyarság számára Bethlen Gábor öröksége nem ország, nem fegyver, nem föld és nem pénz, hanem lélek és kultúra: szellemi fegyverzet, lelki szántóföld és szőlő, és örökké devalválhatatlan erkölcsi tőke.

A nagy fejedelem 1622. május 23-án (tizenhárom évvel Pázmány Péter esztergomi érsek nagyszombati főiskola-alapítása előtt) alapította meg székvárosában, Gyulafehérváron az Academicum Collegiumot. Ez a nyugat-európai egyetemek, főként a kálvinista fellegvár, Heidelberg (a „német Genf”) mintájára négy fakultásból állt volna, de Bethlen élete végéig (1629) csak három – teológia, filozófia és bölcsészet – kezdte meg működését. A fejedelmi palota mellett, az apjától örökölt saját telkén építtette fel a kollégium emeletes épületét, és az akadémiának nemcsak a megalapításáról, hanem tartós fennmaradásáról is gondoskodott, nem sokkal halála előtt elrendelt jelentős pénz-, birtok- és más örökös jövedelmek

adományozásával. S ami legalább ilyen fontos volt, Bethlen a művelt honi lelkészi és tanári kar kiegészítésére kora legkiválóbb külföldi (német) tudósait, professzorait hívta meg Gyulafehérvárra, kivételesen magas tiszteletdíj fejében.
Abban is különleges volt a gyulafehérvári akadémia, hogy törvényrendjének megalkotója és főfelügyelője maga a fejedelem volt, aki a tudás hatalmát, a türelem erényét, a hit méltósággal való védelmét hangsúlyozta.
Az iskola javait az ország tanácsosaiból kinevezett gondnokok és a tanárok kezelték, a tanulóifjúság saját kebeléből választott tisztségviselői által kormányoztatott. Az iskolában mindenkor legalább negyven bentlakásos diák ingyen tanulására, szállására és étkezésére tett Bethlen alapítványt, s ez és a későbbi nagylelkű mecénások tették a kollégiumot azzá – „szegény ifjak táp- és tanintézetévé” –, ami annyira megkülönböztette külföldi társaitól. A frissen végzett diákok színe-javát Bethlen saját költségén (ösztöndíjasként) kiküldte külföldi, főleg német egyetemekre, hogy hazatérvén „néped és hazád számára hasznosnak láttassál”. S miután hazajöttek, a fejedelem lelkészi és/vagy tanári állásba juttatta, majd nem sokkal halála előtt nemességre emelte őket „örök időkre”, fiaikban és lányaikban egyaránt. Így a királyi Magyarországot, sőt sok európai államot is megelőzve, a XVII. századi Erdély a művelt emberek, papok, tanítók, tisztviselők egyre növekvő csapatát emelte ki a népből.
Amikor II. Rákóczi György fejedelem 1657-ben a szultán engedélye nélkül indított hadjáratot a lengyel trón megszerzéséért, a bosszúszomjas török porta pusztító csapást mért Erdélyre. Ekkor, 1658. szeptember elején a barbár török–tatár had felgyújtotta és kirabolta a fejedelmi székhelyet, benne a református kollégiumot is. Miután a Porta Apafi Mihályt ültette a fejedelmi székbe, ő 1662-ben a gyulafehérvári főtanodát Nagyenyedre helyezte át (a hegyaljai várost jövedelmeivel együtt Bethlen adományozta az akadémiának), s kancellárját, Bethlen Jánost tette meg a tanintézet főgondnokává – ők ketten mentették és szilárdították meg a nagy fejedelem által alapított kollégiumot. Ám hamarosan jött a második csapás: 1704-ben, a Rákóczi-szabadságharc második esztendejében Erdély császári főhadparancsnoka, Rabutin tábornok bosszúból példát akart statuálni az elpártoló „kuruc” városoknak, s Nagyenyed magyar és református többségű lakossága miatt erre alkalmasnak látszott.
Március 16-án, virágvasárnap reggel a császári csapatok – a zsákmány reményében csatlakozó szász és oláh segéderőkkel – betörtek a városba, amelyet lángba borítottak, leromboltak és kifosztottak a kollégiummal együtt. Jókai 1853-ban írt humoros „beszélyében” (A nagyenyedi két fűzfa) a kollégium fellázadt diákjai fűzfadorongokkal és kövekkel szétverik és megfutamítják a meglepett labancokat, s a két vezért agyonütik. A hősies védekezés ellenére a kollégium is rommá lett, és az ellenálló tanulók nagy része elesett vagy súlyosan megsebesült. Az enyedi lakosok és a tanárok, diákok többsége azonban elmenekült a közeli Torockóra, utóbbiak a Székelykő egyik barlangjába, ahol újrakezdődött a tanítás. Beke György írja, hogy anyai nagyapja, a nagyenyedi kollégium egykori diákja mesélte neki, tisztelte ő a dorongokkal verekedő enyedi diákokat, de azokat csodálta igazán, aki egy barlang mélyét is a tudás szentélyévé tették.
Mert ez volt mindig Enyed: a tanulás, a tudomány megtartó hősiessége.
Az 1704-es pusztítás 1707-ben megismétlődött, ami után „a magyar Hippokratésznek” nevezett Pápai Páriz Ferenc polihisztor rektor a főtanoda újjáépítéséhez és újraindításához gróf Teleki Sándor főgondnokkal összefogva az angliai protestánsokhoz fordult segítségért. A Stuart Anna királynő által meghirdetett országos pénzgyűjtés kamataiból és a hazai pénz- és könyvadományok segítségével másodszor is újjáépült és folyamatosan gyarapodott a kollégium fizikailag és szellemileg is. Ezután több mint egy évszázados virágkor következett, amelynek

1849. január elején a magyar szabadságharccal szembeforduló, a bécsi udvar által bátorított román felkelők vandál pusztítása, fosztogatása és kegyetlen öldöklése vetett véget. A kollégium ekkor szenvedte el a legnagyobb kárt, például az országos hírű könyvtára húszezer kötetéből alig ötszáz élte túl a pusztítást és rablást, és az egész országban első természetrajzi múzeumának – amelyet a Magyar Nemzeti Múzeumnál hat évvel korábban alapított Benkő Ferenc enyedi tanár – páratlan gyűjteménye is nagyrészt elpusztult.
Mégis, ezt a halálos csapást is túlélte az enyedi kollégium, ami a Gondviselésnek és az erdélyi magyar reformátusok rendületlen hitének, hűségének, életerejének, áldozatkészségének és összefogásának köszönhető.
Erre az értékes, megőrzendő és továbbadandó szellemi, kulturális örökségre emlékeztek és emlékeztettek az elmúlt hét végén a nagyenyedi kollégiumban a Protestáns Újságírók Szövetsége és a Károli Gáspár Református Egyetem közös konferenciájának előadói.
Ugyancsak a Bethlen-kollégium alapításának négyszázadik évfordulója tiszteletére a mostani hétvégén Gyulafehérváron és Nagyenyeden tartják meg az immár hagyományos Magyar Református Egység Napját. A háromnapos rendezvénysorozat keretében felszentelnek tíz felújított dél-erdélyi templomot, és szombat délelőtt a gyulafehérvári várban, az eredeti kollégium épülete előtt ünnepélyesen felavatják Bethlen Gábor egész alakos bronzszobrát a magyar államfő és a Kárpát-medencei református püspökök jelenlétében.
Faggyas Sándor